

ZOFIA KUBISZYN-MĘDRALA

UNIWERSYTET JAGIELLOŃSKI

KRAKÓW

**O NIEKTÓRYCH NAZWISKACH
WSPÓLCZEŚNIE W POLSCE UŻYWANYCH
Z ELEMENTEM STRUKTURALNYM PROWNIENCJI KRESOWEJ
(FORMACJE Z *-ENKO/-EŃKO*)**

Kresy [...] bogate, stare, piękne słowo. Jest w nim obszar i przestrzenność, bezkres równin falujących, oddalenie od świata i wicher stepowy. Dla każdego z tamtej strony zawiera w sobie treść ojczystej ziemi, jej barwę, kształt, woń.

Zofia Kossak-Szczucka, Pożoga

Kresy – pojęcie wieloznaczne i zmienne historycznie, którego treść i zakres formowały się przez stulecia – łączone są najczęściej z Kresami Wschodnimi, obszarami, które znajdowały się ongiś na wschodnich obrzeżach Rzeczypospolitej (Kurzowa 2007a; Kresy 1997). Nazwa ta nabrała szczególnego, uczuciowego i symbolicznego znaczenia po II wojnie światowej, gdy Polacy z Kresów Wschodnich, w wyniku nowych powojennych podziałów politycznych i przesunięciu granic Polski na zachód, musieli opuścić rodzinne strony. Za ich sprawą zrodził się mit Kresów – kraju lat dziecińczych, utraconej Arkadii, małej ojczyzny (Węgorowska 2004: 57–90). W literaturze naukowej różnych dyscyplin Kresy to obszar o szczególnej, odrębnej tożsamości kulturowej i językowej, utrwalającej wieloetniczność tych ziem.

Szczególną uwagę badaczy przyciągała polszczyzna kresowa, rozwijająca się w oparciu o dwa odmienne substraty językowe; ukraiński – polszczyzna południowo-kresowa i białorusko-litewski – północnokresowa (Kurzowa 2007a). Swoistość językowa polszczyzny kresowej znajduje swoje odbicie we wszystkich podsystemach języka: fonetycznym, morfologicznym, składniowym, leksykalnym, tak w warstwie apelatywnej, jak i w onomastyce – w nazwach geograficznych i osobowych.

Według językoznawców sygnałem kresowego, szerzej wschodniosłowiańskiego pochodzenia wielu nazwisk są charakterystyczne sufiksy, do których wlicza się; *-uk*, *-czuk*,

-ewicz/-owicz, -ko, -ejko, -enko/-eńko, -ajło, -icha/-ycha, -iszyn/-yszyn i inne (Dunaj 1987; Rymut 1999–2001; Kurzowa 2007d).

Celem niniejszego artykułu jest zwrócenie uwagi na nazwiska używane wspólnie w Polsce przez zamieszkujących jej terytorium Polaków, które zawierają element strukturalny wskazujący na ich pochodzenie kresowe. I choć na uwagę zasługują współczesne nazwiska utworzone przez wszystkie wskazane wyżej sufiksy, to analizie zostaną poddane nazwiska z formantem *-enko/-eńko*. Podstawę źródłową niniejszego opracowania stanowi *Słownik nazwisk używanych w Polsce na początku XXI wieku* (Rymut 2005), który jest zaktualizowaną, poprawioną i rozszerzoną wersją *Słownika nazwisk współcześnie w Polsce używanych* (Rymut 1992–1994). Wynotowany z tego *Słownika* zbiór interesujących nas nazwisk obejmuje 1239 jednostek (w tym 1079 z sufiksem *-enko* i 160 z *-eńko*), co stanowi ok. 0,3% wszystkich nazwisk obecnie w Polsce używanych. Nazwiska te w przeważającej większości należą do nazwisk bardzo rzadkich i niezwykle rzadkich (Skowronek 2001).

Sufiks *-enko/-eńko* traktuje się w języku polskim jako przyrostek pochodzenia wschodniosłowiańskiego, ukraińskiego. W języku ukraińskim pojawił się w XVI wieku, a stał się produktywny w XVII wieku, zwłaszcza wśród zaporoskich Kozaków (Bystron 1993: 164–165). W XVIII i XIX wieku rozszerzył się na środkową i wschodnią Ukrainę, stając się typowo ukraińskim sufiksem nazwiskowym o charakterze patronimicznym¹ (Kurzowa 2007d: 295–296). W antroponimii polskiej nazwiska z tym sufiksem są notowane w XVII–XIX wieku na Kresach południowo-wschodnich, np. *Bartoszenko, Chromenko, Chromeńko*, jednak stosunkowo rzadko (Wolnicz-Pawłowska, Szulowska 1998: 191). Są też charakterystyczne dla onomastyki XIX-wiecznej literatury polskiej, tematycznie związanej z dziejami Kozaczyzny (Strycharska-Brzezina 2005: 137–140).

Zwróćmy uwagę, jak wygląda struktura genetyczna nazwisk z interesującym nas sufiksem, wynotowanych ze współczesnego onomastykonu. Należy zaznaczyć, że przy charakterystyce materiału onomastycznego wywodzącego się z obszarów, gdzie dochodziło do styku i przenikania się języków, pojawiają się czasem trudności wynikające ze zjawiska wielomotywyjności niektórych form (Wolnicz-Pawłowska 1993: 25), spowodowanej przynależnością danej formy do dwóch różnych języków, np. nazwiska *Karpenko, Karpieńko, Karpiczenko* i inne mogą mieć motywację odprzezwiskową odapelatywną (pol. *karp* ‘ryba’) lub odimienną (*Karp* imię cerkiewne). Leksykalne źródła wszystkich nazwisk odwołują się do słownictwa apelatywnego i nazw własnych innego zakresu.

¹ Zofia Kurzowa (2007d: 295) pisze, że sufiks *-enko* w języku ukraińskim tworzył formacje wyłącznie onomastyczne o różnym jednak znaczeniu: 1) patronimicznym, 2) deminutywnym, 3) o funkcji przezwiskowej.

Nazwiska z sufiksem *-enko/-eńko* rozpadają się pod tym względem na dwie grupy; motywowane przez nazwy osobowe (imiona i etnonimy) oraz przez słownictwo apelatywne należące do różnych części mowy.

I. Nazwiska motywowane przez antroponimy

1. Nazwiska odimienne

Pierwszą, liczebnie największą grupę nazwisk z interesującym nas sufiksem stanowią nazwiska motywowane przez imiona. Jest ich w naszym zbiorze ok. 450, co stanowi ponad 1/3 wszystkich nazwisk z sufiksem *-enko/-eńko*. Imiona motywujące te nazwiska to przeważnie imiona chrześcijańskie, w przeważającej większości cerkiewne, związane z tradycją grecko-cerkiewną i wyznaniem prawosławnym. Wśród imion chrzestnych, które mają swoje odpowiedniki w języku polskim i formę cerkiewną, przeważają te drugie. Wiele form imiennych będących podstawą nazwisk jest używanych na obszarze Kresów Wschodnich (np. *Jeremiasz* cerk. *Ijeriemija*, na Kr. Wsch. *Jarema* > *Jaremenko*; cerk. *Spirydon*, ukr. *Spiridon*, na Kr. Wsch. > *Swirid* /*Świryd* > *Swirydenko*, *Świrydenko*²).

Złożone imiona staropolskie (czy słowiańskie) stanowią niewielką grupę podstaw motywacyjnych nazwisk z omawianym tu sufiksem.

Nazwiska tworzone są od pełnych form imion, od form skróconych i hipokrytycznych zawierających różnorodne sufiksy zdrabniające, często proveniencji wschodniosłowiańskiej, np.:

Adamenko < *Adam*, cerk. *Adam*; *Adamczenko* < *Adamko* lub *Adamek*; *Aleksiejenko*, *Aleksienko* < *Aleksiej*, forma używana na Kr. Wsch. odpowiadająca cerk. *Aleksij* 'Alek-sy'; *Abramienko* < *Abram*, *Awramenko*, *Awramienko* < cerk. *Awraam* 'Abram'; *Andrijenko*, *Andryjenko*, *Andruszenko*, *Andruśczenko* < ukr. *Andrij* 'Andrzej', i zdrobnienia *Andrusza*, *Andruszka*; *Apanasienko*, *Apanasienko* < cerk. *Apanas* 'Atanazy', cerk. *Afanasij*; *Archipienko* < cerk. *Archip*; *Arcimienko* < *Artym*, forma używana na Kr. Wsch., z przejściem głosek *ty* w *ci*, która powstała z imienia *Artemij* używanego w językach ruskich i cerk. *Artemon*; *Bakumenko* < *Ambakum*, *Awwakum*, używanego na Rusi, na Ukrainie też *Bakun*; *Borysenko*, *Borysienko* < *Borys*; *Doroszenko*, *Doroszenko*, *Doroszczenko*, *Doroszczenko* < *Dorosz*, zdrobnienie od imienia cerk. *Dorofiej*; *Dymitrenko* < *Dymitr*; *Efimenko*, *Efimienko* < cerk. *Efimij*; *Fiodorenko*, *Fiodorenko*, *Fiedorenko*, *Fedorenko*, *Federenko*, *Federeńko*, *Fedoreńko*, *Fedenko*, *Fedczenko*, *Fedorczenko* < cerk. *Fiodor*, *Fiedor*, *Chodor* 'Teodor' i jego derywaty; *Gawrilenko*, *Gawrileńko*, *Gawrylenko*, *Gawrylczenko*, *Gawrylczenko*, *Hawrylenko*, *Hawryczenko* < cerk. *Gawrił* 'Gabriel', na Kr. Wsch. używana forma *Hawryło* i zdrobnienie *Hawryk*; *Gerasimenko*, *Gerasimienko*, *Harasymenko*, *Harasimenko* < cerk. *Gerasim*, ukr. *Harasym*; *Grygorenko*, *Grigorichenko*, *Hrynenko*, *Hrynczenko*, *Hryczenko*, *Hryceńko*, *Hrycienko* < cerk. *Grigorij* 'Grzegorz', forma wschł. i kresowa *Hryhory* oraz zdrobnienia; *Hryn*, *Hrynko*, *Hryc*;

² Przy ustalaniu podstaw imiennych nazwisk pomocne były prace: Tichoniuk 2000; Malec 1994; Rymut 1999–2001.

Gaponienko < ukr. *Gapon*, cerk. *Agafon*; *Gordienko*, *Gordijenko*, *Gordzienko*, *Hordienko* < cerk. *Gordij*, ukr. *Hordy*; *Iljenko*, *Ilczenko*, *Iljaszenko*, *Iliaszenko* < cerk. *Ilja*, na Kr. Wsch. *Ilijasz*, *Ilija* 'Eliasz'; *Isaczenko*, *Isaczeńko*, *Isenko* < cerk. *Issak* 'Izaak'; *Isajenko*, *Sajenko* < kres. *Isaj*, *Isaja*, cerk. *Isajja* 'Izajasz'; *Iwanenko*, *Iwaneńko*, *Iwanczenko*, *Iwańczenko*, *Iwaszczenko*, *Iwaszenko* < wschł. *Iwan* i derywaty; *Iwanko*, *Iwaszko*, *Iwasz*; *Jakubenko*, *Jakubeńko*, *Kubenko*, *Jakowenko*, *Jakoweńko*, *Jakowienko* < *Jakub* cerk. *Jakow*, na Kr. Wsch. *Jakow*, *Jakuw*; *Jarmolenko*, *Jarmoleńko*, *Jermolenko* < cerk. *Jermola*j; *Jefremienko* < cerk. *Efrem*; *Jewdoczenko*, *Jewduczenko* < cerk. *Jewdokim*; *Jewtuszenko* < wschł. *Jewtuchij*; *Józwenko*, *Józwienko*, *Juzwenko*, *Juzenko*, *Juzwenko*, *Josypenko*, *Josipienko*, *Josipienko*, *Jusypenko*, *Osipienko*, *Osipienko*, *Osypenko*, *Osy-pienko* < *Józwa*, 'Józef', cerk. *Josif*, też *Osip*, na Kr. Wsch. *Josyp*, *Hosyp*; *Juszczenko* < cerk. *Just* (zdr. *Juszko*); *Kilijanienko* < błr. *Kilian*, *Kilijan*, *Kilijam*; *Kirilenko*, *Kirylenko*, *Kurylenko* < cerk. *Kirill*, *Kirył*, *Kurył* 'Cyryl'; *Kononienko* < cerk. *Konon*; *Kornijenko*, *Korniejenko* < cerk. *Kornilij*, *Kornilo*; *Kuzmenko*, *Kuzmienko*, *Kuźmenko*, *Kuźmienko* < kresowe *Kuźma*, cerk. *Kosma*; *Ławrenko*, *Ławrijenko*, *Ławrynenko* < cerk. *Ławrientij*, 'Laurencjusz'; *Łazarenko* < *Łazarz*, cerk. *Łazar*; *Makarenko*, *Makareńko* < cerk. *Makar* używany też na Kr. Wsch; *Mitrenko* < od skróconej formy cerk. *Mitrofan*; *Mitroszenko* < *Mitrosz* zdr. od cerk. *Mitrofan*; *Mojsiejenko* < cerk. *Mojsiej* 'Mojżesz'; *Naumenko*, *Naumienko* < cerk. *Naum*; *Nazarenko*, *Nazarczenko* < cerk. *Nazarij*; *Nesterenko*, *Nisterenko*, *Nieścierenko* < cerk. *Nestor*; *Nikitenko*, *Nikitienko* < cerk. *Nikita*, w Polsce notowane na Kr. Wsch.; *Nieczyporenko*, *Nieczypurenko*, *Nyczyporenko* < ukr. *Niczipir* 'Nikifor', na Kr. Wsch. jako *Niczipor*; *Ochremienko* < ukr. *Ochrom*, cerk. *Efremij*; *Onofrienko*, *Onufrienko*, *Onufrienko*, *Onufryjenko* < cerk. *Onufrij*; *Ostapienko*, *Ostopienko*, *Ostopienko* < kresowe *Ostap*, *Ostaf* 'Eustach'; *Parchomenko*, *Parchomienko* < *Parchomij* imię wschł. pochodzenia grec.; *Pawlenko*, *Pawliczenko*, *Pawluczenko* < cerk. *Pawiel* 'Paweł' oraz hipokorystyka; *Pawlik*, *Pawluk*; *Petrenko*, *Petreńko*, *Pietreńko*, *Pietruczenko*, *Petruczenko* < cerk. *Pietr* 'Piotr' i derywat *Pietruk*; *Potapenko*, *Potapienko* < cerk. *Potapij*; *Prochorenko* < cerk. *Prochor*; *Prokopenko*, *Prokopenko*, *Prokopenko* < cerk. *Prokopij*; *Romanenko*, *Romanenka*, *Romanienko*, *Romanczenko* < *Roman*; *Sawczenko*, *Sawienko*, *Szawczenko* < wschł. *Sawa*; *Sergiejenko*, *Sergienko*, *Sergieńko* < cerk. *Sergiej*; *Sidorenko*, *Sydorenko* < od skróconej formy cerk. *Isidor*, pol. *Izydor*; *Silenko* < cerk. *Sila*; *Stefanienko*, *Stepanenko*, *Stepanienko*, *Stepanczenko*, *Stepańczenko* < pol. *Stefan* cerk. *Stiefan*, na Kr. Wsch. *Stepan* i derywat *Stepanko*; *Tereszczenko*, *Tereścienko* < ukr. *Teresko*, cerk. *Terentij*; *Trofimenko*, *Trofimienko* < cerk. *Trofim*; *Wasilenko*, *Wasilenka*, *Wasylenko*, *Wasylenko*, *Wasylenka*, *Wasylczenko*, *Wasylczenko* < cerk. *Wasilij* i derywaty: *Wasilko*, *Wasylko* 'Bazyli'.

Staropolskie imiona dwuczłonowe w swej pełnej formie pojawiają się tylko w dwóch nazwiskach z omawianym tu formantem: *Wojcieszenko* < *Wojciech*, *Bogdanienko* < *Bogdan*. Formy skrócone tych imion mogły leć u podstaw nazwisk, m.in. *Wojcenko*, *Wojtenko* (ale tu motywacja może być też przez apelatyw *wójt*), *Stasienko*, *Stasienko*, *Staszenko* < zdrobnienia *Staś*, *Stasz* – od *Stanisław*, *Sulimenko* < *Sulimir*³, *Wyszenko*,

³ M. Strycharska-Brzezina (2005: 137) umieszcza wśród nazwisk odapelatywnych antropo-nim *Sulima* motywowane przez ap. ukr. *sulema*, pol. *sulima* 'chłonek rzący'.

Wyszeńko < *Wysz-* od imion złożonych *Wyszebor*, *Wyszemir*, *Kazienko*, *Kazieńko* < *Kazimierz* i inne.

Ten dość licznie przytoczony tutaj wybór nazwisk odimiennych z przyrostkiem *-enko/-eńko* ukazuje wschodniosłowiańską i kresową genezę nie tylko sufiksu, jak wcześniej była o tym mowa, ale całej formacji. Nazwiska z tym sufiksem od podstaw imiennych rodzimych należą do rzadkości.

2. Nazwiska odetniczne

Drugą grupę antroponimów motywujących omawiane tutaj nazwiska stanowią etnonimy. Nie jest to grupa zbyt rozbudowana i obejmuje nazwiska:

Kozaczenko, *Kozaczeńko* < *Kozak* 'mieszkaniec dawnej Ukrainy'; *Laszenko* < *Lach*, nazwa Polaka używana przez Słowian wschodnich; *Litwinienko*, *Litwienienko* < *Litwin* 'mieszkaniec Litwy'; *Mazurenko*, *Mazureńko* < *Mazur* 'mieszkaniec północnego Mazowsza'⁴; *Moskalenko*, *Moskaleńko* < *Moskal* 'mieszkaniec Wielkiego Księstwa Moskiewskiego'; *Niemczenko* < *Niemiec*; *Polaczenko* < *Polak*; *Tatarenko*, *Tatareńko* < *Tatar*; *Żydenko* < *Żyd*.

Nazwiska derywowane od nazw etnicznych mogą wskazywać na wielonarodowy charakter Kresów Wschodnich, ale z synchronicznego punktu widzenia trudno dociekać, czy nazwiska te pochodzą wprost od etnonimów. Semantyka tych nazw może być bowiem wtórna i stanowić efekt deetnonimizacji (przejście etnonimów do kategorii wyrazów pospolitych) (Supranowicz 1997).

II. Nazwiska motywowane przez słownictwo apelatywne

Nazwiska motywowane przez warstwę apelatywną słownictwa wydają się tutaj szczególnie interesujące ze względu na zasób motywujących je apelatywów⁵. Ich właściwości fonetyczne świadczą o tym, że przynajmniej część z nich musiała powstać w warunkach kontaktu i wzajemnego przenikania się języków: polskiego, ukraińskiego i białoruskiego. W niektórych wypadkach możliwa jest motywacja od kilku podstaw, co zostanie odpowiednio zaznaczone. Podstawy motywacyjne wywodzą się z różnych kategorii wyrazowych. Najliczniejszą grupę stanowią rzeczowniki, mniej liczne są przymiotniki i czasowniki, nieliczne zaimki i liczebniki. Jeśli chodzi o element charakteryzujący zawarty w motywujących nazwiska apelatywach, to ogólnie można mówić o: 1) nazwiskach powstałych od apelatywów, które od po-

⁴ Na Kresach Wschodnich, zwłaszcza północnych, etnonim *Mazur* mógł oznaczać 'niekresowianina', bez względu na to, z jakiej dzielnicy polskiej pochodził określany nim mieszkaniec Korony (Kurzowa 2007b: 354).

⁵ Przy ustalaniu podstaw apelatywnych zostały wykorzystane następujące prace: Iwczenko 2003; Kurzowa 2006a, 2006b; Rymut 1999–2001; Sławski 1952–1982.

czątku związane były z określaniem ludzi, np. nazwy zawodów, nazwy wskazujące stopień pokrewieństwa, status społeczny, nazwy charakterystycznych ludzkich cech fizycznych i psychicznych; 2) nazwiska powstałe od nazw użytych metaforycznie lub metonimicznie i pochodzące od nazw zwierząt, roślin, przedmiotów materialnych, zjawisk (zob. Kaleta 1998: 46–52). Nazwiska te należy uznawać za nazwiska odpatronimiczne i odrzeczownikowe.

1. Nazwiska od apelatywów bezpośrednio charakteryzujących ludzi

a) odzawodowe; do tej grupy nazwisk zaliczamy te, które są motywowane przez nazwy zawodów, a także przez nazwy stanowisk, urzędów, godności i tytułów, np:

Atamanenko < ukr. *ataman* ‘dowódca wojsk kozackich’; *Bednarenko*, *Bondarenko*, *Bodnarenko* < pol. *bednarz*, ukr. *bondar*, niem. *Bodnar*, *Carenko* < car; *Czumaczenko* < pol., ukr. *czumak* ‘chłop ukraiński rozwозяący towary na wozach zaprzężonych w woły’; *Diaczenko*, *Dyjaczenko* < pol. *diak*, ukr. *djak* ‘śpiewak cerkiewny lub sługa cerkiewny’; *Dudarenko* < ukr. *dudar* ‘dudziarz’; *Grafienko* < ukr. *graf* ‘hrabia’; *Honczarenko* < ukr. *honzar* ‘gonciarz’; *Kobzarenko* < ukr. *kobzar* ‘kobziarz, dudziarz’; *Koleśniczenko* < stp. *koleśnik* ‘kołodziej’; *Komisarenko* < ukr. *komisar* ‘komisarz’; *Kowalenko*, *Kowaleńko* < *kowal*; *Kramarenko* < ukr. *kramar* ‘kramarz’; *Krawczenko* < *krawiec*; *Kucharenko* < ukr. *kuchar* ‘kucharz’, *Kuczerenko* < ukr. *kuczer*, stp. *kuczer* ‘woźnica’; *Kusznierenko*, *Kusznireńko* < ukr. *kusznir*, błr. dial. *kusznier*, stp. *kusznier* ‘kuśnierz’; *Lokajenko* < *lokaj*; *Majsterenko* < *majster*; *Malarenko* < ukr. *malar* ‘malarz’; *Marszalenko* < *marszałek*; *Mielniczenko*, *Melnyczenko* < stp. *mielnik*, ukr. *melyn* ‘młynarz’; *Owczarenko* < *owczarz*; *Pastuszenko*, *Pastuszeńko* < *pastuch*; *Pisarenko* < ukr. *pisar* ‘pisarz’; *Pocztoreńko* < *pocztarz* ‘pracownik poczty’, ukr. *pocztar*; *Ponomarenko* < wschl. *ponomar* ‘kościelny sługa cerkiewny’; *Popenko* < *pop*; *Sotniczenko* < ukr. *sotnik* ‘dowódca sotni kozackiej’, *Służenko* < *sługa*; *Soldatenko* < ukr. *soldat* ‘żołnierz’; *Snycareńko* < *snycerz*, stp. *snicarz*; *Stadniczenko*, *Stadniczeńko* < stp. *stadnik* ‘pasterz stada końskiego’; *Starostienko* < *starosta*; *Stolniczenko*, *Stolniczeńko* < *stolnik*; *Storożenko* < ukr. *storoz* ‘stróż’; *Szapowalenko* < błr. *szapował* ‘piłśniarz’; *Szewczenko* < *szewc*; *Szynkarenko* < *szynkarz*; *Teslenko* < ukr. *tesla* ‘cieśla’; *Tkaczenko* < *tkacz*;

b) od nazw określających pokrewieństwo lub status społeczny:

Babenko, *Babienko*, *Babeńko*, *Babieńko*, *Babczenko* < *baba* ‘kobieta, babka’; *Didenko* < ukr. *did* ‘dziad, dziadek’; *Duszenko*, *Duszeńko* < *dusza* 1. ‘chłop poddany’, 2. ‘osoba, człowiek’; *Panienko*, *Panczenko*, *Panczeńko*, *Pańczenko*, *Pańczeńko* < *pan*, *panek*; *Syńenko*, *Syńenko*, *Synienko* < *syn* lub ukr. *synij* ‘siny’; *Wdowiczenko*, *Wdowyczenko* < *wdowa*; *Prychożdenko* < błr. *prachoży* ‘przybysz’, ros. *prochożyj*, *Rabenko* < *rab* ‘niewolnik, poddany’;

c) od nazw charakterystycznych cech zewnętrznych lub wewnętrznych, często wykonywanych czynności:

c1. odrzeczownikowe:

Bajenko, *Bajdenko*, *Bajdzienko* < stp. *baj*, *bajda* ‘plotkarz, bajarz’; *Bidienko*, *Bidnienko* < *bieda*, *biedny*; *Bubenko*, *Bubeńko*, *Bubienko*, *Bubieńko* < stp. *buba* ‘głupiec, straszdytło’;

Burdienko < *burda* 'awantura'; *Butenko, Butienko* < *buta* 'pycha'; *Kosterenko* < stp. 'kostera, kostyra' 'gracz w kości, szuler', ukr. *kostyr, kostyrnyk*; *Krasienko, Krasienko* < *krasa* 'piękno, uroda', także *Kraśnienko* < *krasny* 'piękny, barwny'; *Krestenko* < ukr. *krest* 'chrzest'; *Nizienko* < stp. *nizioł* 'człowiek niski'; *Razumienko, Rozumienko* < ukr. *razum*, pol. 'rozum';

c2. odprzymiotnikowe:

Bieleńko, Bileńko, Bilenko, Bilenko, Biljenko, Biljenko < ukr. *biłyj* 'biały'; *Bosenko* < *bosy*; *Chromenko* < ukr. *chromyj*, 'kulawy'; *Czarnienko, Czernenko, Czernienko, Czornenko* < ukr. *czornyj* 'czarny', *Dobrenko, Dobrenko* < *dobry*; *Dożenko, Dowżenko* < ros. *dołgij*, ukr. *dowhyj* 'długi'; *Gładczenko* < *gładki*; *Głuszenko, Hluchenko* < pol. *głuchy*, ukr. *hłuchyj*; *Golemienko* < stp. *golemy* 'wielki'; *Golenko, Holenko, Holenko* < ukr. *hołyj* 'goły'; *Gorbaczenko, Gorbatenko, Horbatenko* < ros. *gorbatyj* ukr. *horbatyj* 'garbaty'; *Krywenko, Krywienko, Krywieńko* < ukr. *krywyj*, btr. *krywy* 'krzywy'; *Kusenko* < pol. *kusy* 'krótki', ukr. dial. *kusyj*, ale też w znaczeniu 'diabeł'; *Lutenko, Lutenko* < pol. *luty* 'mocny, srogі', ukr. *lutyj*; *Łysenko, Łysienko, Łysienko* < pol. *łysy*, ukr. *łysyj*; *Miakienko* < ukr. *miakij* 'miękki'; *Mołodeńko* < ukr. *mołodyj* 'młody'; *Samoszenko* < być może wynik derywacji wymiennej sufiksальной od ros. *samosznyj* *czelowiek* 'egoista'; *Siwienko, Siwieńko* < *siwy*; *Skoreńko, Skoreńko* < *skory* 'chętny do czegoś'; *Smaglienko* < pol. *smagły* 'śniady, mający oliwkową cerę', ukr. *smagłyj*; *Suchenko* < *suchy*; *Towstjenko* < ukr. *towstyj* 'gruby, tłusty'; *Złoteńko, Żołoteńko* < pol. *złoty*, ukr. *zołotyj*;

c3. odczasownikowe:

Charczenko < *charczeń* 'wydawać chrapliwe dźwięki', ros. *charkat* ukr. *charkaty*; *Iszczenko* < stp. *iskać* 'szukać', ros. *iskat*, ukr. *sykaty*; *Kudenko* < psl. **kuditi* 'niszczyć'; *Pokropenko* < *pokropić*; *Sewelenko, Szewielenko* < wschł. *szewelit* 'ruszyć, poruszyć, wzruszyć'; *Świtenko* < *świtać*; *Zaniesienko, Zaniseno, Zanosienko* < *zanieść, zanościć*; *Zanudenko* < *zanudzać, zanudzić*; *Życzenko* < *życzyć*;

c4. odzaimkowe:

Sobeńko, Sobienko, Sobienko < *sobie* lub od imion typu *Sobiesław*;

c5. composita:

Bez kiszczenko, Beznosenko, Krywoborodenko, Krywohubczenko < ukr. *krywyj* + *boroda, huba* 'krzywy + broda, gęba'; *Otczenaszenko* < wschł. *wołacz otcze nasz* 'ojcze nasz'; *Samochwalenko* < *sam* + *chwalić się*.

2. Nazwiska od apelatywów użytych metaforycznie lub metonimicznie i oznaczających:

a) zwierzęta, ptaki, ryby:

Baranienko, Baranczenko, Baraniczenko < pol., ukr. *baran*; *Byczenko* < *byk*; *Capenko* < pol., ukr. *cap*; *Czerwenko, Czerwienko* < pol., ros. *czew* 'robak'; *Drozdenko* < *drozd*; *Gołubienko, Gołubienko, Hołubienko* < ros. *gołub*, ukr. *hołub* 'gołąb'; *Kabanienko* < kres., ukr., btr. *kaban* 'wieprz, gruby dzik'; *Kotenko* < *kot*; *Kozenko, Kozenko, Kozilenko* < *koza, koźle*; *Kruczenko* < *kruk*; *Kurenko* < stp., ukr. dial. *kur* 'kogut'; *Leszczenko*

< *leszcz*; *Lisienko* < *lis*; *Orlenko* < pol. *orzeł*, ukr. *oreł*; *Sikorenko* < *sikora* 'rodzaj ptaka'; *Sobolenko* < *sobol*; *Sokolenko*, *Sokoleńko* < *sokół*; *Turenko* < *tur*; *Wilczenko*, *Wolczenko* < *wilk*, wschł. *wołk*; *Woronienko* < ukr. *worona* 'wrona'; *Zajczenko* < ukr. *zajcza* 'zając'; *Żabienko* < *żaba*; *Żuczenko* < *żuk*;

b) rośliny:

Bobenko, *Bobienko* < *bób*; *Chmielenko* < *chmiel*; *Dereweńko* < wschł. *derewo* 'drzewo'; *Dubenko*, *Dubienko*, *Dubiczenko*, *Dubiczeńko* < ukr. *dub* 'dąb'; *Grybienko* < ros. *grib* 'grzyb'; *Łozienko* < pol., ukr. *łoz*a 'wierzba szara'; *Miatenko*, *Mientenko*, *Mietenko*, *Mietieńko* < ukr. *miata* pol. *mięta*; *Oreszczenko* < ukr. *orech* 'orzech'; *Sokurenko* < pol. *sokor*, *sokora*, ukr. *osoki* 'topola czarna';

c) części ciała:

Borodenko, *Borodeńko* < wschł. *boroda* 'broda'; *Głowienko*, *Głowienko*, *Głowienko*, *Chołowienko*, *Gołowenko*, *Gołowienko*, *Gołowienko*, *Hołowenko*, *Hołowienko*, *Holo-wienko*, *Hołowienko* < pol. *głowa*, ros. *gołowa*, ukr. *hołowa*; *Gorbenko* < ros. *gorb*, 'garb'; *Gubienko*, *Hubenko*, *Hubeńko* < ros. *guba*, ukr. *huba* 'gęba', formy z *h* mogą być derywowane od *huba* 'grzyb'; *Dziubienko* < *dziób*, *Kiszczenko* < pol. *kiszka* ukr. *kyszka*, błr. *kiszka*; *Kułaczenko* < pol. *kułak*, ukr., błr. *kułak* 'zaciśnięta pięść'; *Łabenko* < kres. *łaba* 'łapa'; *Paszczenko* < *paszcz*a; *Zubenko* < ukr. *zub* 'ząb'; *Żetudienko* < ros. *żeludok* 'żołądek';

d) potrawy i produkty:

Borszczenko < ukr. *barszcz* 'barszcz'; *Kromienko* < *kroma* 'kawałek chleba' a. *kromia* 'skraj, brzeg, krawędź'; *Krupenko*, *Krupienko*, *Krupieńko* < pol., ukr. *krupa* 'kasza jęczmienna'; *Łojenko* < *łój*; *Nawarenko* < *nawara* 'wywar lub karma warzona dla bydła'; *Postmiczenko* < *postnik* 'postna potrawa';

d) przedmioty materialne w tym nazwy instrumentów, przedmiotów gospodarstwa domowego, narzędzi, zabudowań, części garderoby:

Bandurczenko < ukr. *bandura* 'ukraiński ludowy instrument muzyczny'; *Bulatenko* < pol., ukr. *bułat* 'szabla turecka lub stal damasceńska'; *Chramienko* < ukr. *chram* 'świątynia' *Czerepienko* < pol., wschł. *czerep* 'skorupa garnka lub czaszka, głowa'; *Dudenko*, *Dudienko*, *Dudzienko*, *Dudczenko* < *dudy* 'instrumenty muzyczne ale także dudarz'; *Dworenko* < *dwór*; *Halatienko* < pol. ukr. *chałat* 'długi płaszcz noszony przez narody Wschodu'; *Jaszczenko*, *Jeszczenko* < kres. *jaszcz*, błr. *jaszka* 'skrzynka, paka, pudło lub naczynie drewniane głównie na masło'; *Kabluczenko* < ukr. *kabłuk*, pol. *kabłak* 'przedmiot w kształcie łuku'; *Kapiczenko* < stp. *kapica* 'kaptur mnisi, kaptur od habitu', ukr. *kapycja* 'grzebień dachu, kapica w cepie'; *Kołodczenko* < ukr. *kołoda* 'kłoda'; *Korobczenko* < ukr., błr. *korob*, stp. *kroba*, kres. *kroba*, *krobia* 'koszyk, plecione naczynie, skrzynka, pudło'; *Kuczenko* < stp., ukr., błr. *kucz*a 'szałas, chata, buda', kresowe znaczenie 'kupa, sterta, gromada'⁶; *Kwaczenko* < ukr., stp. *kwacz* 'pędzel, wiecheć do sma-

⁶ O różnicach znaczeniowych wyrazu *kucz*a w języku polskim i ukraińskim por. także: Kuczowa 2007c: 183.

rowania'; *Pierścienienko* < *pierścień*; *Plisenko* < *plis* 'plusz, rodzaj tkaniny'; *Solopenko* < ukr. *solop*, stp. *stóp* 'potrzask na zwierzęta'; *Strelenko* < wschł. *strela* 'strzała'; *Sudniczenko* < *sudnik* 'wschodniosłowiański rodzaj szafy kuchennej'; *teleżenka* < kres. z ros. *telega* 'prosty wóz gospodarski'; *Wachlaczenko* < daw. *wachla* 'pochodnia, głownia'; *Winniczenko*, *Winniczenko* < daw. *winnik* 'miotła z gałązek do smagania ciała w łaźni';

d) nazwy nawiązujące do ukształtowania terenu i form zagospodarowania przestrzeni:

Dolenko, *Dolenko* < *dół*; *Górenko*, *Horienko*, *Horzenko* < *góra* ukr. *hora*; *Parowenko* < *parów* 'dolina'; *Sadenko* < *sad*; *Sielenko* < ukr. *selo*, stp. *siolo* 'wieś'; *Sopienko* < wschł. *sop* 'mogiła'; *Ugorenko* < *ugór* 'pole niezaorane';

e) nazwiska odliczebnikowe (odrębna, nieliczna grupa):

Piatenko < ukr. *piatyj* 'piąty'; *Pierwienienko*, *Pierwinienko* < ukr. *pierwyj*, stp. *pierwy*, 'pierwszy', także ukr. *pierwina* 'pierwszym, coś nowego'.

Omówione wyżej współcześnie używane nazwiska z formantem *-enko/-enka* wskazują na łączenie w ich strukturze elementów językowych ukraińskich (czy szerzej wschodniosłowiańskich) z polskimi, z wyraźną przewagą tych pierwszych.

W zakresie fonetycznym wpływy ukraińskie widoczne są w:

1. przejściu **ě* > *i*: *Didenko*,
2. *q* > *u*: *Dubenko*, *Zubenko*,
3. *g* > *h*: *Hołowenko*,
4. zachowaniu *r`*: *Gribenko*,
5. pełnogłosie, wynikającym z rozwoju **tort*, **tolt*; *Mołodenko*, *Gołowenko*, *Derenko*, *Woronenko*,
6. wymowie *ti*, *te*: *Starostienko*, *Teslenko*, *Timoszenko*.

Polskie wpływy fonetyczne widoczne są przede wszystkim w palatalizacjach spółgłosek; *n* > *ń* (*-enko* > *-enka*), *s* > *ś*, *z* > *ź*, *t`* > *ć*, *d`* > *dź* (*Arcimenko*, *Dudzienko*, *Kuźmienko*, *Pierścienko*). Interferencje językowe polsko-ukraińskie odzwierciedlają także wahania polskiego *rz*, *ó*, *g* i ukraińskiego *r`*, *o*, *h* (*Horzenko* obok *Górenko*).

Z. Kaleta, podsumowując swe rozważania na temat nazwiska w kulturze polskiej, pisze:

Nazwisko jest czułym sejsmografem zjawisk i przemian, które wchodzą w zakres kultury. Stanowią, z jednej strony ich odbicie i są przez nie determinowane w zakresie budowy językowej i pierwotnego znaczenia oraz społecznego funkcjonowania. Z drugiej zaś strony pełnią funkcję kulturotwórczą, gdyż są nośnikami określonych treści i wartości związanych z danym człowiekiem, stają się niekiedy ich symbolem, a nawet narodową świętością (Kaleta, 1998: 183).

Współcześnie używane nazwiska z sufiksem *-enko/-enka* ewokują wieloetniczną i wielonarodową południowokresową kulturę z jej elementami polsko-ukraińsko-kozackimi.

Skróty i oznaczenia

<, > – kierunek motywacji

Kr. Wsch. – Kresy Wschodnie

błr. – białoruski

cerk. – cerkiewny

daw. – dawny

dial. – dialektalny

pol. – polski

psł. – prasłowiański

ros. – rosyjski

stp. – staropolski

ukr. – ukraiński

wschł. – wschodniosłowiański

zdr. – zdrobnienie

Literatura

BYSTRON J., 1993, *Nazwiska polskie*, Warszawa.

DUNAJ B., 1987, *Wpływy ruskie w polskiej antroponimii (na przykładzie nazwisk zakończonych na -iszyn, -yszyn)*, [w:] G. Hentschel, G. Ineichen, A. Pohl (hrsg.), *Sprach- und Kulturkontakte in Polnischen*, München, s. 209–216.

IWCZENKO A., 2003, *Słownik ukraińsko-polski*, Lublin.

KALETA Z., 1998, *Nazwisko w kulturze polskiej*, Warszawa.

KRESY 1997: K. Handke (red.), *Kresy – pojęcie i rzeczywistość. Zbiór studiów*, Warszawa.

KURZOWA Z., 2006a, *Polszczyzna Lwowa i Kresów południowo-wschodnich do 1939 roku*, [w:] Z. Kurzowa, *Prace językoznawcze*, wybór i oprac. M. Szpiczakowska, M. Skarżyński, t. 1, Kraków.

KURZOWA Z., 2006b, *Język polski Wileńszczyzny i Kresów północno-wschodnich XVI–XX w.*, [w:] Z. Kurzowa, *Prace językoznawcze*, wybór i oprac. M. Szpiczakowska, M. Skarżyński, t. 2, Kraków.

KURZOWA Z., 2007a, *O mowie Polaków na kresach wschodnich* [w:] Z. Kurzowa, *Prace językoznawcze*, wybór i oprac. M. Szpiczakowska, M. Skarżyński, t. 3, Kraków.

KURZOWA Z., 2007b, *Zaścianek Dobrzyńskich a wpływy mazowieckie na Litwie i co z tego wynika dla „Pana Tadeusza”*, [w:] Z. Kurzowa, *Prace językoznawcze*, wybór i oprac. M. Szpiczakowska, M. Skarżyński, t. 3, Kraków.

KURZOWA Z., 2007c, *Zmiany w polach językowych zapożyczeń ukraińskich a polsko-ukraińskie kontakty językowe*, [w:] Z. Kurzowa, *Prace językoznawcze*, wybór i oprac. M. Szpiczakowska, M. Skarżyński, t. 3, Kraków.

KURZOWA Z., 2007d, *Polskie rzeczowniki męskie na –o na tle słowiańskim*, [w:] Z. Kurzowa, *Prace językoznawcze*, wybór i oprac. M. Szpiczakowska, M. Skarżyński, t. 4, Kraków.

MALEC M., 1994, *Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce*, Kraków.

RYMUT K., 1992–1994, *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych*, t. 1–10, Kraków.

- RYMUT K., 1999–2001, *Nazwiska Polaków; słownik historyczno-etymologiczny*, t. 1–2, Kraków.
- RYMUT K., 2005, *Słownik nazwisk używanych w Polsce na początku XXI wieku*, GenPol CD 001.
- SKOWRONEK K., 2001, *Współczesne nazwisko polskie. Studium statystyczno-kognitywne*, Kraków.
- SŁAWSKI F., 1952–1982, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. 1–5, Kraków.
- STRYCHARSKA-BRZEZIŃSKA M., 2005, *Kozak ukraiński. Studium językowe*, Kraków.
- SUPRANOWICZ E., 1997, *Nazwy osobowe pochodzące od etników*, [w:] A. Cieślíkowa (red.), *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych*, cz. 4, Kraków.
- TICHONIUK B., 2000, *Imiona i ich formy na pograniczu polsko-białoruskim od XVI wieku do roku 1839*, Zielona Góra.
- WĘGOROWSKA K., 2004, *Językowe świadectwa kultury i obyczajowości Kresów Północno-Wschodnich*, Zielona Góra.
- WOLNICZ-PAWŁOWSKA E., 1993, *Antroponimia łemkowska na tle polskim i słowackim (XVI–XIX w.)*, Warszawa.
- WOLNICZ-PAWŁOWSKA E., SZUMOWSKA W., 1998, *Antroponimia polska na Kresach południowo-wschodnich*, Warszawa.